

Modern Kuramların Postmodern Yansımaları: Okur Odaklı Edebiyat Kuramlarında Okurun Konumlandırılması

Berna Köseoğlu – Metin Toprak, Kocaeli

Öz

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren edebiyat alanında önemli bir paradigma değişikliğinin gerçekleştiği söylenebilir. Bu değişiklik genel olarak edebiyat kuram ve eleştirilerinin o güne kadar ihmal ettiği ancak en başından itibaren edebiyatın en önemli parçası olan okurun yeni bir yönüyle keşfedilmesi ve yeniden tanımlanmasıyla gerçekleşir. Yazar ve onun yazdığı metin karşısında o güne kadar edilgen bir rol biçilen okur, dönemin koşullarının da elverişli olması nedeniyle aşama aşama etkin bir role büründürülür. 1970’li yıllardan itibaren ise okurun bu özelliğini ele alan bir dizi yeni bakış açısı ve yaklaşım ortaya çıkar. Özellikle Almanya, Amerika ve Fransa’da ortaya çıkan bu yaklaşımların her birisi beslendikleri felsefi geleneğin etkisi altında farklı bir okur modeli geliştirirler. Bu çalışmada bu farklı okur modellerinden üç tanesi incelenerek okur kavramı ile neyi veya kimi kastettikleri üzerinde durulmuştur. Bu üç farklı yaklaşımın ele alınmasındaki amaç ise, günümüzde edebiyat metnini anlamlandırmada etkin bir rol üstlenen okuru tanımlamak üzere kullanılan “postmodern okur” modeline katkılarının olup olmadığını sorgulamaktır.

Anahtar Sözcükler: Okur, anlam, yorum, okuma, boş alan, okurun bilinçaltı, öngörülmuş okur, bilgi sahibi okur, Iser, Fish, Holland.

Abstract

The Postmodern Reflections of Modern Theories: The Role of the Reader in the Reader Response Literary Theory

From the second half of the 20th century, it can be expressed that a paradigmatic change took place in the field of literature. This change came into view when the new role of the reader was discovered and when a new definition was put forward about the reader, who was generally ignored by the literary theorists and critics until that time but in fact who has played the most important role in literature from the very beginning. The reader, who had a passive status in front of the author and the literary work s/he produced, has gradually acquired an active position since the circumstances of the period were appropriate. From 1970s, a vast number of new perspectives and philosophical understandings dealing with the reader’s new role came to the fore. Each of these perspectives, particularly those emerging in Germany, America and France, under the effect of the philosophical traditions leading them to emerge, introduced a different reader model. In this study, three of these different reader models have been analysed in order to discuss how they describe and define the concept related to the reader. By dwelling on these three different perspectives, what is questioned in this article is whether or not these understandings have contributed to the “postmodern reader” model which has been employed to define the position of the reader, who has a significant role nowadays in identifying the literary texts.

Keywords: Reader, meaning, interpretation, reading, gap, subconscious of the reader, implied reader, informed reader, Iser, Fish, Holland.

Konuşmak ve konuştuğumuzun karşımızdaki tarafından anlaşılması insanlar arası iletişim için temel önkoşuldur. Bu saptama ilk bakışta oldukça olağan ve sıradan bir niteliğe sahip olmakla beraber insanların bir arada yaşayabilmesini olanaklı kılan en

önemli etkenlerden biridir. İletişim, bu yönü öne çıkarılarak ele alındığında, toplumsal yapının devamlılığını, o yapının kendisini yenilemesini ve yeniden üretmesini ve bir geleneğe sahip olmasını sağlayan önemli bir yoldur. Bu nedenle dil, dilsellik veya konuşma gibi kavramlar insanı evrensel boyutuyla tanımlamada temel kavramlar olma özelliği sergilerler. İnsanlar arası iletişimde amaç en yalın haliyle karşı tarafa bir bilgi, düşünce veya daha genel haliyle bir anlam iletme'dir. Ancak insanın bu sıradan eylemi incelendiğinde aslında oldukça karmaşık bir süreç karşılık geldiği görülür: Öncelikle iletilmek istenen anlamın kodlanması işlevini görece bir işaret sistemine sahip olmak, o sistem içerisinde iletilecek anlama karşılık gelecek olanları seçmek gerekmektedir. Bunun yanı sıra bir iletişimin kısmen gerçekleşmesi için gerekli olan diğer bir önkoşul ise bu kodlanmış anlamın sahip olduğu işaret sistemini karşı tarafın da tanıyıp ve biliyor olması zorunluluğudur. Çünkü ancak bu koşullar altında iletilen anlamın kodları çözülüp tekrar anlama dönüştürülebilir.

Dili genel olarak işaret sistemi olarak ele aldığımızda, insanın tarihsel süreç içerisinde söze dayalı işaret sisteminin ötesine geçerek pek çok farklı ancak birbiriyle bağlantılı, birbirini tamamlayan nitelikte dil sistemleri geliştirdiği görülür. Farklı sosyal, dini, etnik ve kültürel yapıların oluşturdukları dil sistemlerinin yanı sıra, günümüzde bu yapıların oluşturdukları beden dili, resim dili, müzik dili, giyim dili, nesnelere dili veya mekânların dili gibi farklı alt dil sistemlerinden de söz edilmektedir (Nisslmüller 1995: 11). Ancak bütün bu dil sistemleri içerisinde en olağan, doğal ve sıradan olanı kuşkusuz yine de konuşma ve duymadan ibaret söze dayalı iletişim sistemi olduğu halde, tam da bu doğal ve sıradan oluşu ona yönelik çözümlenmeleri geciktirmiş ve zorlaştırmıştır. Bu zorluklardan bir tanesi ve en önemlisi doğal ve sıradan oluşu, günlük yaşamın her alanında ve her anında kullanılışı ile ilintilidir. Çünkü bu her an göz önünde olma durumu onu sıradanlaştırmakta, üstünü örtmekte ve onu görmemizi olumsuz etkilemektedir. Aynı durum konuşma dilini kalıcı hale getirme veya muhafaza etmek üzere sonradan oluşturulmuş bir işaret sistemi olan yazı dili için de geçerlidir. Bir yazıyı okuyup anlama da günümüzde en az konuşmayı dinleyip anlama kadar insana özgü sıradan bir etkinlik olarak görülmektedir, o da konuşma kadar vazgeçilmez bir unsur, hatta gündelik yaşamımızın "doğal parçası" haline gelmiştir (bkz. Aust 1983: XI). Yine bu sıradan olma durumu nedeniyle okuma ve okuduğunu anlama sürecinin nasıl ve hangi koşullar altında gerçekleştiği, okur ve metnin bu karşılıklı etkileşimden nasıl etkilendiği, okurun hangi bireysel, psikolojik ve toplumsal etkenlerin etkisi altında olduğu, bu etkenlerin okuma sürecini etkileyip etkilemediği, etkiliyorsa hangisinin ne oranda etkilediği gibi sorular uzun bir süre ayrıntılı bir araştırma konusu olmaktan uzak kalmışlardır ve bu durum 20. Yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiştir.

Uzun bir geleneğe sahip olan hermeneutik (yorumbilim) bile okuma-anlama temelli bir kuram olduğu halde bu süreci ve yukarıda sorulan soruları göz ardı ederek ya metnin kendisine ya da yazarına odaklanmış, okura ise metindeki anlamın veya metnin yazarı tarafından oluşturulan anlamın en iyi, doğru veya nesnel şekilde nasıl anlaşılabilceğinin veya ortaya çıkarılabileceğinin yollarını ve yöntemlerini göstermiş, direktifler vermiştir. Ancak yazar ve okurun tamamen aynı işaret sistemi içerisinde buldukları durumlarda bile tarihsel süreç içerisinde doğru ve nesnel bir okumanın pek çok yol ve yöntemi önerildiği halde herhangi bir yazılı metinle ilgili tek ve genel geçer

bir okuma yapmanın mümkün olmadığı sonucuna varılabilmesi için 20. yüzyılın başlarına kadar beklenmesi gerekmiştir. Bu durum doğrudan gerçekliği ifade etme kaygısı gütmeyen ve estetik kaygılarla dil veya kurguyla oynayan, çok anlamlı bir dil ve karmaşık bir kurguyu bilerek tercih eden ve bir “estetik iletişim” biçimi olan edebi metinlerde daha da içinden çıkılmaz hale gelebilmektedir. Edebiyat alanında 20. yüzyılın ikinci yarısının başlarına kadar ortaya çıkan kuramlarda – yukarıda sözü edilen ve daha eski bir geleneğe sahip olan “hermeneutik” gibi – okura hep edilgen bir görev vermişlerdir ve başlangıçta öncelikle yazarı yaratıcı ve özgün bir anlam oluşturucu olarak kabul edip onun metne koyduğu o özgün anlamı ortaya koymaya çalışmışlardır. Sonraki dönemlerdeki kuramlar – ”Marxist kuramda” olduğu gibi – metnin gerçeklikle ve yazıldığı dönemin tarihsel koşullarıyla bağlantısını oluşturarak metinde toplumsal üretim koşullarının nasıl ve ne oranda yansıtıldığını ortaya çıkarmaya yönelmişlerdir veya “pozitivist kuram” gibi edebiyat yapıtı ile yazarı arasında bağ oluşturarak metnin nesnel anlamını yazarın somut yaşamından hareketle açıklamaya çalışmışlardır. 20. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkan “biçimci (Rus Biçimciliği)” ve “yapısalcı kuramlar”da ise, edebiyat yapıtının yazarı, oluşum koşulları ve yazıldığı dönem bir kenara bırakılarak edebiyat yapıtı bütünlüklü bir anlam taşıyıcı kabul edilerek tüm dış etmenlerden bağımsız bir biçimde anlamlandırılmaya veya çözümlenmeye çalışılmış, sadece edebiyat yapıtının kendisiyle ve estetik boyutuyla ilgilenilmiştir. Görüldüğü gibi 19. yüzyılın başlarından bu yana edebiyat üzerine geliştirilmiş kuramlarda edebiyatın yöneldiği veya onu tüketen kitle olan okur, yani iletişimin en önemli unsuru olan alıcı, büyük oranda göz ardı edilmiş veya en başından itibaren “edilgen alımlayıcı” olarak konumlandırılmıştır. Edebiyat yapıtının okur tarafından nasıl anlamlandırıldığı ve alımlandığı, bu alımlamada hangi etkenlerin devrede olduğu, burada yazar ve metin dışında metni anlama ve yorumlamada okura düşen etken bir görev olup olmadığı gibi sorular tamamen göz ardı edilmiştir.

Tüm bu kuramlara tepki olarak Husserl (Fenomenoloji) ve öğrencisi Heidegger (Varlık Felsefesi) gibi anlamının felsefi boyutu ile ilgilenen ve “nesnel” bir anlamaya genel olarak şüphe ile yaklaşan, her türlü bilimsel kavramsallaştırmanın, yaklaşımın ve yönlendirmenin bizi nesnelere gerçek özünü anlamaktan alıkoyduğunu savunan filozofların geliştirdikleri yeni felsefi yaklaşımların öne çıkmasıyla 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren doğrudan okura yönelen kuramlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu bağlamda okurun özel konumuna ilk vurgu yapan çalışmalardan birisi varoluşçu felsefenin önemli temsilcilerinden birisi olarak görülen Jean Paul Sartre’ın *Edebiyat Nedir?* (“Qu'est-ce que la littérature?”, 1948) adlı eseridir. Dört bölümden oluşan bu çalışmada Sartre üçüncü bölümü yazarın “kim için” yazdığı sorusuna ayırır, yani okura. Daha sonra okur odaklı bazı kuramcılar tarafından da geliştirilecek bazı düşünceler içeren bu bölümdeki en önemli gözlem veya saptamalardan bir tanesi de varoluşçu felsefenin bazı kavramlarından hareketle dile getirilen “okurun özgürlüğü” düşüncesidir. Bu düşünceye göre, edebiyat yapıtı okurun özgürlüğüne yapılmış bir çağrı niteliğindedir. Buna göre yazar bir sanat yapıtı tasarlayabilir ancak onun tam olarak gerçekleşmesi okur sayesinde mümkündür. Edebiyat metni ve içerdiği anlam, okur tarafından her alımlanışında onun “yaratıcı etkinliği” sayesinde güncellenir (bkz. Schwenne 2013: 96). Sartre, bu düşünceleriyle her ne kadar okur odaklı kuramcılar arasında görülmesi de bu alandaki paradigma değişikliğinin öncülerinden birisi olarak

görülebilmektedir. Çünkü okurun yapıtın anlamını oluşturmadaki önemli rolü daha sonra bu alanda bir dönüm noktası olarak kabul edilen Jauss'un 60'lı yılların sonlarından itibaren dile getirmeye başladığı okur odaklı düşünceleriyle de benzerlikler taşır. Jauss'un 1967 yılında Konstanz Üniversitesi'ne kabul edilişi vesilesiyle kaleme aldığı deneme dersi niteliğindeki çalışmasında (*Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft*) savunduğu tezler, genel olarak okurun konumunun en az edebiyat metni ve yazar kadar incelenmeye değer önemli bir unsur olarak değerlendirilmesine yol açar. Jauss bu çalışmasının hemen başında, edebiyat yapıtının üretim ve ifade estetiğine yoğunlaşan "biçimci" ve "Marksist Yaklaşımlar"ın okuru bir tarafa bırakan tutumlarıyla aslında edebiyatın hem estetik niteliğini hem de toplumsal işlevini sınırlandırdıklarını, oysa okurun bu iki boyutun da önemli bir parçası olduğunu savunur (Jauss 1976: 126). Okurun önemine vurgu yapan benzer düşünce ve yaklaşımlara bu tarihten sonra sıklıkla yaklaşılar ve bunlardan bir bölümü oluşturdukları çerçeve açısından kuram niteliği kazanır.

Bu çalışmada 1970'li yılların hemen başlarında ortaya çıkan ve her birisi okuru farklı bir biçimde merkeze koyan ve kuram niteliği kazanmış üç yaklaşım ele alınacaktır. Pek çok kuramcı arasında seçilen bu üç örnek sırasıyla; hermeneutik ve fenomenoloji geleneğinin etkisi ile gelişen ve Jauss'un da dahil olduğu Konstanz Okulunun önemli temsilcilerinden Iser'in yaklaşımı; psikolojik/psikanalitik bir boyuta sahip Norman Holland'ın yaklaşımı ve son olarak dilbilimsel ve toplumsal bir boyuta sahip olan Stanley Fish'in yaklaşımı şeklinde olacaktır. Bu üç ismin seçilmesi her bir kuramcının okur modelinin - ona anlam oluşturmada oldukça etken bir görev verdikleri halde - farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu çalışmanın amaçlarından bir tanesi söz konusu yaklaşımların farklılıklarının dışlayıcı mı yoksa birbirlerini tamamlayıcı bir niteliğe mi sahip oldukları konusunda bir tespitte bulunabilmektir. Çalışmanın diğer bir amacı ise söz konusu kuramcılarının hangi geleneğe mensup oldukları, o geleneği hala ne oranda temsil ettikleri, okur ve edebiyat metni arasındaki etkileşimde okura nasıl bir rol biçtikleri, okurun metnin anlamını belirlemedeki payını nasıl belirledikleri, bu anlamı belirlemede önceliği okura verirken sınırlamalara gidip gitmedikleri bakımından karşılaştırılarak, bu modellerin "okur" kavramı ile ne kastettikleri, somut olarak edebiyatı tüketen okuru mu yoksa idealize edilmiş bir okuru mu hareket noktası olarak aldıkları ve buradan hareketle günümüz okurunu tanımlamada da hala güncel ve bağlayıcı önermeler içerip içermediklerini görebilmektir.

Wolfgang Iser: Öngörölmüş Okur

Iser, Almanya kökenli Alımlama Kuramı'nın en önemli temsilcisi olarak kabul edilir. Iser'in temel tezi, okumayı yaratıcı bir süreç olarak görmesine ve edebiyat metni ile okurun karşılaşmasından sonraki sürecin yapıtı var ettiğine dayanır. Dolayısıyla yapıt aslında okur tarafından okununcaya kadar, onunla karşılaşmadan önce yoktur. Bu durumu anlayabilmek için Iser'in edebiyat yapıtına yaklaşımına bakmak yararlı olacaktır. Öncelikle edebiyat yapıtı yaşam dünyamızdan bir nesneyi veya konuyu ifade eden metinlerden farklılık gösterir, çünkü izlediği yol tamamen zıt yöndedir, konusunu ve nesnesini yaşam dünyamızda varolan unsurlardan yola çıkarak kendisi oluşturur. Kuşkusuz bu durum sadece edebiyata özgü değildir. Örneğin hukuki metinler de böyle bir yol izlerler. Ancak hukuki metinlerin özelliği norm oluşturucu ve bağlayıcı

olmalarıdır. Edebiyat metni, kurgusal oluşu, olgu oluşturmuyor oluşu ve bağlayıcı olmayışı ile hukuki metinlerden farklı bir niteliğe sahiptir (Iser 1979a: 231). Edebiyat metinlerini tanımlayacak en iyi yaklaşım orada anlatılan öznenin, “nesnelere yönelik tepkisinin dile getirilmesi” şeklinde olabilir ve edebiyat metinleriyle karşılaşmamızda pek çok tanıdık unsurla karşılaşmamız o unsurların bizim deneyimlerimizde de yerinin olmasından kaynaklanır. Aradaki fark bu unsurların edebiyat metninde bizim deneyimimizden ya da alışık olduğumuzdan farklı bir biçimde bir araya getirilmiş olmalarıdır. Iser buradan hareketle edebiyat metnini gerçekliğin ifadesi olarak görmez. Orada ifade edilen gerçekliğe yönelik bir tepkidir, dolayısıyla edebiyat metni gerçekliğini ancak metinde sunulan o tepkilerin okur tarafından gerçekleştirilmesiyle kazanır. Metnin ifade ettiği gerçekliğine dair tespitte bulunmak isterken başvuracağı ya da yararlanacağı tek şey kendi deneyimleri olacağından metnin niteliğine de o deneyimler karar verecektir. Örneğin metinde ifade edilen gerçekliğin okurun deneyimiyle örtüşme oranının yüksekliği metni okur için sıradanlaştırıcaktır, öte yandan hiç örtüşmemesi onu fantastik bir kurgu haline getirecektir. Oysa edebiyat metninin genelde yaptığı, belirsiz alanlar yaratarak tanıdık bir dünyayı farklı bir biçimde yansıtmak ve okur için farklı bakış açıları olanaklı kılmaktır (Iser 1979a: 232-233).

Iser *Der Lesevorgang* (Okuma Süreci) başlığını taşıyan bir makalesinde edebiyat yapıtının yukarıda belirtilen niteliğini iki kutuplu oluşuyla açıklar. Bu kutuplardan biri metnin estetik diğeri ise sanatsal boyutuna karşılık gelir. Iser sanatsal boyutun yazar tarafından oluşturulduğunu, fakat metnin estetik bir boyut kazanmasının ancak okurla karşılaşmasından, onun tarafından somutlaştırılmasından sonra mümkün olduğunu dile getirir. Bu da edebiyat yapıtının orada yazılı olarak duran bir metinden daha fazlası olduğu anlamına gelir. Metnin ve okurun karşılıklı olarak yakınlaşıp buldukları yerde edebiyat yapıtı ortaya çıkar ve bu süreç içerisinde ortaya çıkan yapıta sanal bir kimlik kazandırır. Bu sanallık yapıtın ne tam olarak yazılı metnin gerçekliğine ne de okurun somutlamalarına indirgenememesinden kaynaklanır (Iser 1979b: 253). Iser buradan hareketle edebiyat yapıtını “metnin okurun bilincinde tesis edilmiş olması” olarak tanımlar. Metin ile okurun karşılaşmasından sonra okuru harekete geçiren, onu üretken kılan temel unsur metinde söylenenlerden çok söylenmeyenlerdir. Yazar tarafından her şeyin çok açık bir biçimde dile getirilmesi veya havada kalması okurun bu aktif katılımını engelleyecektir. Öte yandan söylenmeyenler aracılığıyla okurun birikimi harekete geçecek, okur üretken hale gelecek ve bu durumdan da haz duyacaktır. Susulan noktada okur devreye girecek, oyuna dahil olacak, anlatılan durumun gölgede bırakılan yönlerine canlılık katacak ve ona farklı boyutlar kazandıracaktır. (Iser 1979b: 254).

Iser ilk kez 1976 yılında yayınlanan ve *Der Akt des Lesens* (Okuma Edimi) başlığını taşıyan diğeri bir önemli ve kapsamlı çalışmasında bu düşüncelerine derinlik kazandırır. Bu çalışmasında öncelikle okurun o güne kadar edebiyatı tanımlamada, konumlandırmada ve edebiyat metinlerini yorumlamada neden göz ardı edildiği üzerinde durur. Iser, o güne kadar ortaya çıkan yaklaşımların yazarın niyetinden, metnin tarihsel, psikanalitik veya güncel anlamından veya yapısal kurgusundan söz ederken okuru, yani metnin asıl alıcısını çok nadiren göz önünde bulundurmalarını geleneksel normların sınırlarını aşmamış olmalarıyla açıklar. Bu kuramların okuru edebiyatın zaten doğal bir parçası olarak görmelerinden kaynaklı olarak böyle bir yol izledikleri

düşünülebilir, ancak Iser'e göre bu konuda da görüş ileri sürmekten kaçınmış olmaları, bununla neyi kastetmiş olabileceklerini bilmemizi engellemektedir (Iser 1994a: 37). Iser de okuru edebiyatın doğal ancak en önemli parçası olarak görür. Okurun özel olmasının nedeni edebiyattaki yazar-okur-metin ilişkisinin farklılığından, burada ortaya çıkan iletişimin özel bir iletişim olmasından kaynaklanır. Sıradan bir iletişimde bilgi tek yönlü olarak aktarılır ve gönderici ve alıcı aynı kodlara sahip olduklarından alıcı bilgiyi alıp muhafaza etme yoluna gider. Oysa Iser'e göre, edebiyat metni aracılığıyla gerçekleşen iletişimde her an karşılıklı iletişim devrededir. Burada gerçekleşen iletişimde okur anlamı kendisi oluşturur. Bu durum metin yapısının okuru tamamen yönlendirmesinin mümkün olmamasından kaynaklanmaktadır. Burada içerikte belli bir kod söz konusu değildir ve içerik anlam oluşturma süreci sonucu ortaya çıkar. Böylesi bir etkileşimin temel koşulları metnin barındırdığı yapılara dayalıdır. Bu yapılar metnin parçası oldukları halde işlevlerini okurun dışarıdan etkisi ile birlikte yerine getirirler (Iser 1994a: 39, 176). Iser kurgusal metinlerin neredeyse tamamının dilsel bir yapısının yanı sıra okur aracılığıyla ortaya çıkan böylesi bir "affektif" yapısı da olduğunu savunur. Yazar tarafından metne konan bu yapı okuru bir yere kadar yönlendirebilir, ancak modern edebiyat yapıtlarında bu durum giderek zorlaşmıştır. Özellikle 18. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkan edebiyat yapıtlarının bütünlüklü bir gerçekliği, bakış açısını veya düşüncüyü yansıtmaya gibi misyonlarının ortadan kalkması nedeniyle edebiyat metinleri "kısmi" hale gelmişlerdir (Iser 1994a: 26) Bu "kısmi" hale gelmiş metinler iletişim aracı olma özelliklerini korumak için okur ile karşılaştıklarında hala uyum, düzen, uzlaşma ve parçaların bütünlüğü gibi eski geleneğin özelliklerini taşımak zorundadırlar, ama bunu yaparken aynı zamanda da bu biçimsel özellikleri sürekli tekzip ederler, onlarla oynarlar, onların dışına çıkarlar (Iser 1994a: 26).

Biçim üzerinden gerçekleşen bu oynamaların içeriğe yansımaları metin içerisinde "boş alanların" oluşması sonucunu doğurur ve bu durum modern edebiyat metinlerinin en belirgin özelliklerinden birisi haline gelir. Bu boş alanlar okur tarafından okuma sürecinde çeşitli hipotezler aracılığıyla doldurulur ve olayların gelişimine göre doğrulanır ve yanlışlanırlar (Dablé 2012: 47). Dolayısıyla okurun oluşturduğu anlam da sürekli kısmi bir anlam olacaktır. Çünkü boş alanların okur tarafından metinle karşılıklı etkileşime geçilmesiyle dolduruluyor olması okura sınırsız bir özgürlük sağlamaz. Bunun nedeni etkileşim sürecinde ortaya çıkan, anlamı olanaklı kılan veya sınırlayan pek çok etkenin devreye girmesidir. Bu etkenlerden bir tanesi yukarıda da belirtildiği gibi metnin içerdiği ve okuru yönlendirdiği yapıdır. Bu yapı okuru yönlendirir, söyler, işaret eder, bazen de susar; bu yolla okuru olaya dahil eder, söylenmemiş olanla kastedileni bulmasını isteyerek iletişimi düzenler (Iser 1994a: 265). Edebiyat yapıtının iletişimi yönlendirici ve düzenleyici bu yapısının yanı sıra bir de kendisine özgü bir "repertuarı" mevcuttur. Söz konusu "repertuar" genelde metnin estetik boyutunun dışında görülse de okur ile karşılıklı iletişimin ortaya çıkması için gerekli koşullardan birisini oluşturur. Metinde söylenenlerin bir şekilde okura tanıdık ve bilindik gelmesini sağlar ve genelde sosyokültürel bir bağlama sahip olup metnin gerçeklikle bağını oluşturur (Iser 1994a: 115). Edebiyat yapıtı gerçekliği aktarmıyor olsa da gerçeklik üzerine bir kurgu olduğundan, okuru da bu yolla etkilediğinden, okurla aralarında böylesi bir konsensüs olduğundan, söz konusu iletişimin gerçekleşmesi için gerçeklik bağının oluşturulması zorunludur (Iser 1994a: 88). Öte yandan kısmi bir etkileşimin

ortaya çıkması için okur açısından da göz önünde bulundurulması gereken unsurlar vardır. Nasıl bir edebiyat metni belli bir yapı ve repertuara sahipse, okurun da doğrudan estetik boyuta girmeyen ancak metinde kodlanmış ve işaret edilmiş anlamlarla kesişen veya örtüşün bir bireysel birikime sahip olması gerekiyor ki, bu okur yapının içerisine girebilsin, boşlukları doldurup somutlaştırabilsin. Çünkü somutlaştırmanın düzeyi metin ve okur arasındaki zamansal ve mekânsal yakınlık veya uzaklıkla doğrudan bağlantılıdır (Dablé 2012: 48).

Iser “boş alanların” özellikle 18. yüzyıldan bu yana edebiyat yapıtlarında belirgin bir şekilde kullanılmaya başlandığını ve geçen süre zarfında modern edebiyat yapının belirleyici bir unsuruna dönüştüğünü savunur. Bu tezini farklı yüzyıllardan seçtiği üç roman incelemesi üzerinden yaptığı saptamalarla gerekçelendirir. Iser’in seçtiği ve içerdikleri “boş alanlar” açısından incelediği romanlar sırasıyla Henry Fielding’in *Joseph Andrews* (1741/42), William Makepeace Thackeray’nin *Vanity Fair* (1848) ve James Joyce’un *Ulysses* (1922) adlı romanlarıdır. Iser’in örneklerini birbirini izleyen üç farklı yüzyıldan seçmesinin nedeni her geçen yüzyılda belirsiz veya boş alanların nasıl giderek artan bir oranda edebiyatta yer edinmeye başladığını göstermektir. Söz konusu üç roman farklı dönemlerde yazıldıkları ve birbirinden tamamen farklı insan hikâyeleri anlattıkları halde ortak noktaları, okura farklı perspektifler, düşünce biçimleri ve konular sunmaları, bu alternatif bakış açılarının sürekli birbirlerini düzeltmeleri, bu düzeltmelerin doğrudan değil okuma sürecinde gerçekleşmesi, yazarın veya metnin amaç veya niyetinin belirgin olmaması nedeniyle okurun oluşturulan bu yapıdan hareketle aktif hale gelip kendisine ait bakış açısını oluşturmasıdır. Bunun böyle olmasının nedeni metinlerdeki belirsiz alanların, bütünlüklü bir anlam peşinde olan okuru ve onun düşünce dünyasını harekete geçirmesidir (bkz. Iser 1979a: 242-246). Bu yönüyle bakıldığında Iser’in de gösterdiği gibi “boş alanlar” okur ile edebiyat metni arasında gerçekleşen karşılıklı etkileşimde en önemli geçiş noktalarını oluştururlar. Dolayısı ile Iser’in “boş alanlar” ile kastettiğinden, metinde genelde bir anlamın çerçevesinin çizilmesi, ancak bu çerçeve çizilirken asıl anlamın tamamen ifade edilmemesi anlaşılmalıdır. Bu ifade etme okur tarafından gerçekleştirilecektir. Dolayısıyla nesnelere dünyasının gerçekliğini yansıtmaya gibi bir özelliği olmayan edebiyat, gerçeklikle bağlantısını okurun hayal gücü üzerinden oluşturur. Iser’e göre bir edebiyat metninin niyeti ve amacı tam da budur (Iser 1979a: 248). Buradan hareketle okurun en başından itibaren metnin yapısının bir parçası olduğu sonucu ortaya çıkabilir. Zaten Iser’in sözünü ettiği okur da bu türden bir okurdur ve metnin temelini oluşturan yapının bir parçası olarak en başından itibaren metnin içerisinde mevcuttur.

O halde Iser’in sözünü ettiği okurun gerçek veya somut bir edebiyat okuru ile karıştırılmaması gerekiyor. Zaten Iser’in yaklaşımına getirilen en önemli eleştiri de gerçek okuru ele almıyor veya incelemiyor oluşudur (bkz. Willenberg 1978: 7). Bu yaklaşım gerçekten de okurun sosyolojisi veya psikolojisini göz önünde bulunduran, bunların bu karşılaşma anında anlamayı veya anlamlandırmayı nasıl şekillendirdiği veya etkilediği ile ilgilenen bir model sunmaktan uzaktır. Ancak Iser’in sözünü ettiği okur ideal bir okur tipi de değildir, çünkü böylesi bir okur olsa bile kodları yazarınki ile öylesine örtüşecektir ki bu durumda da yazarın metni ile okur arasında bir iletişime gerek kalmayacaktır (Iser 1994a: 53). Iser düşündüğü okur modelini “Der implizite

Leser” olarak adlandırır ve 1972 yılında yayınlanan aynı adlı çalışmasıyla bu kavramla neyi kastettiğini, ele aldığı edebiyat yapıtları üzerinden açıklık getirmeye çalışır. Türkçeye “içkin okur” olarak çevrilebilecek bu okur tipolojisi ile Iser, yukarıda da kısmen değinildiği gibi, öncelikle metnin yapısına vurgu yapar ve bu yapının içerisinde tarihsel olarak her zaman farklı doldurulabileceğine, ikinci olarak ise metnin içerisinde verili okuma ediminin niteliğine vurgu yapar (Iser 1994b: 8-9). Dolayısıyla burada sözü edilen okur “olası bir okur” tipolojisi olmaktan oldukça uzaktır, bu kavramla ifade edilmek istenen daha çok kurgusal bir metnin kendi yapısı içerisinde barındırdığı ve olası okurlarına alımlama olasılığı olarak sunduğu ön yönlendirmelerin bütünüdür.

Iser, gerçek veya olası bir okur tipolojisinden söz etmekten kaçınmasının nedenini bu tür denemelerin kaçınılmaz olarak kurgusal bir okur modeli oluşturmaya yol açmış olmasıyla açıklar. Iser, “ideal okur” veya “dönemin okuru” gibi pek çok okur tipolojisini edebiyat eleştirisi tarafından oluşturulan kurgusal okur modellerine örnek verir ve bu okur modellerinin oluşturulmasını edebiyat eleştirisinin edebiyat metinlerinin etkisini ifade etmek için bir araca ihtiyaç duymasıyla açıklar. Söz konusu okur modelleri içerisinde gerçek yaşamdaki karşılığı tek yadsınamayacak ve kurgusal olmaktan uzak olan, psikanalitik bir yönelime sahip olan ve edebiyatın okur üzerindeki etkisiyle ilgilenenidir (Iser 1994a: 52). Iser’in sözünü ettiği ve varlığını yadsınadığı bu okur modeli daha çok Amerika’da gelişme zemini bulmuş ve Norman Lesser ve Norman N. Holland’ın isimleriyle özdeşleşmiştir. Bu nedenle bu iki isimden biri olan Norman N. Holland’ın çalışmalarından hareketle Iser’in olası bulunduğu bu okur modelinin özelliklerine değinmek ve gerçekten de böyle bir okur modelinin olup olmadığı ve bunun ötesinde gerçek okuru tanımlamak için yeterli olup olmadığına bakmak yararlı olacaktır.

Norman N. Holland: Psikanalitik bir yaklaşım

Okur odaklı yaklaşımdaki önemli isimlerden biri olan Norman Holland, psikolojik ve psikanalitik anlayışı edebi metin incelemelerine uyarlayarak, edebiyat analizine yeni bir boyut kazandırmıştır. Okurun kişilik özellikleri ve psikolojik geçmişini göz önünde bulundurarak, metinden çok, okura öncelik vermiş, bu açıdan edebi eserlerin okuyucunun psikolojik durumuna göre yeniden şekillenebileceğini vurgulamıştır. Holland’a göre bütün eleştiriler büyük ölçüde psikolojik boyutludur, çünkü bütün eleştiri ve teoriler edebiyat alanında eser üreten ve edebi eser inceleyen bireylerin varsayımlarından ya da edebiyatta sergilenen insanların psikolojik durumları sonucunda ortaya çıkan varsayımlardan doğmaktadır. Örneğin, Plato’nun şiirin akli zayıf düşürdüğünü veya şiirsel oluşumların ulvi bir delilik olduğunu söylemesi, Aristoteles’in katarsisi, Coleridge’in yaratıcılık ile ilgili söylemleri Holland’a göre hep bu psikolojik boyuta vurgu yapar (Holland 1990: 29).

Holland’ın teorisine göre, edebiyat yazarlarının ve eleştirmenlerinin öne sürdükleri tez ve teoriler kendi psikolojik durumlarına bağlıysa – Plato, Aristotle ve Coleridge örneklerinde olduğu gibi – alanlarında çığır açan, söylemleri büyük bir kitle tarafından kabul görmüş filozof ve şairlerin eserlerinde bile, bu yazarlar içinde buldukları psikolojinin etkisi altında söylemlerini üretiyorlarsa ve bunun böyle olduğunu doğru kabul ediyorsak, herhangi bir eserde mutlak doğrunun ifade edildiği

görüşü de savunulamaz. Dolayısıyla, yazarlar bile iç dünyalarında meydana gelen iniş çıkışlara göre eserlerini üretiyorlarsa, okuyucuların bu eserleri yorumlarken nesnel bir yaklaşıma sahip olmaları beklenemez, çünkü insan doğduğu andan itibaren maruz kaldığı ortamlar, kişiler ve olaylar karşısında psikolojik olarak etkilenir ve bunun sonucunda sadece dünyayı değil edebiyatı yorumlarken de içinde bulunduğu psikolojik durumdan beslenir.

Bu bağlamda, okur odaklı yaklaşım dikkate alındığında, metin üzerinde değil, metni inceleyen okuyucu üzerinde, Holland'ın anlayışına göre de, okurun psikolojisi üzerinde çalışma yapmak gerekli hale gelir; çünkü bir edebi eser, yazar ve okuyucunun fiziksel bir metin aracılığı ile etkileşimde bulunduğu psikolojik bir süreci içermektedir. Eleştirmenler çoğu zaman yorumlamada “nesnelliği” savunsa da, bu sadece bir illüzyondur (Holland 1990: 55). Bu nedenle, metni inceleme sürecinde okuyucunun duyguları, değerleri, psikolojik altyapısı devreye girdiği için, eser analizlerinde nesnel bir yaklaşım mümkün olmaz. Her okuyucu kendi psikolojik durumuna göre edebi eser yorumlaması yapacağı için, bu noktada anlam çeşitliliği ortaya çıkar ve bu da mutlak doğruya ulaşmanın imkânsızlığını gösterir.

Holland, okurların edebi eleştiri ve yorumlara kattıkları zenginlik üzerinde dururken, psikanalize başvurulması gerektiğini savunur. Psikanaliz, bütün verilerin kişilerin hipotezlerine dayalı bilgilere bağlı olduğunu belirtir ve dolayısıyla edebiyat yorumlarının kişilerin bireysel özellikleri, psikolojik geçmişleri ile bağlantılı olduğu görüşü kendini gösterir. Böylece, psikanaliz, bilimsel çıkarımların mutlak bir doğruya dayanmadığını çünkü bilimin kullandığı yaklaşımların da farklılık gösterdiğini vurgular (Holland 1990: 73). Bu nedenle, okuyucunun metne yaklaşımı da farklılık gösterir; aynı edebi eser incelenmek ve yorumlanmak üzere farklı okurlara sunulduğunda bile her okur bu yapıtı psikolojik geçmişine göre farklı bir şekilde değerlendirecek ve böylece birden fazla doğru ortaya çıkacaktır. Bu noktada, daha önceden bilginin kaynağının metin ve yazarı olduğuna inanılması, okuyucuya pasif bir rol verilmesi dikkate alındığında, okur odaklı yaklaşımın ortaya çıkmasından önceki kuramcıların şu soruyu sormaları kaçınılmazdır: "Bir metin bilgi kaynağı olarak düşünülüyorsa, bir okuyucu bu bilgiye nasıl katkıda bulunabilecektir?" (Lid ve Handler 1975: 153)

Holland, edebi bir yapıtı okurken ya da tiyatrodaki bir oyunu seyrederken, beynimizin normalden farklı çalıştığını belirtir. Eser ya da oyun içindeki hikâyeyi değiştiremeyeceğimizi bilmek, beynimizin işleyiş mekanizmasını da değiştirmektedir. Büyülenmişçesine, tüm dikkatimizi hikâyeye verir, vücudumuza ya da dış dünyaya kayıtsız kalırız. Bir bilim kurguda, fantastik başka bir eserde, hayvan fabllarında, Arthur romanslarında ve epik şiirlerde bile bütün olağanüstü olayları, gerçek dışı kurguyu, geçici bir süre için kabul eder, gerçekliği test etmekten uzaklaşırız (Holland 2009: 3). Bu sebeple, okur dış dünyadan hatta kendi bedeninden bile uzaklaşıp, kurgunun geçtiği dünyaya adım attığında, gerçekliği sorgulamaz. Edebi eserdeki karakterleri, olayları ve temaları değerlendirirken, gerçeği kanıtlama peşinde olmayan okuyucunun aklına, “psikoanalitik düşüncenin temelini oluşturan serbest çağrışımlar “ (Holland 1990: 63) gelir ve akla gelen her düşünce, her çağrışım bireyi yeni doğrulara, keşfedilmemiş gerçeklere götürür. Bu noktada, her bireyin aklına gelen düşünce, kendi psikolojik

durumu ile doğrudan ilişki içindedir ve okurun bir metinden keyif alıp almaması da tamamen okurun psikolojisine bağlıdır.

Holland, insan psikolojisi ele alındığında, öncelikli olarak bireyin beyninin nasıl çalıştığı ve hangi süreçlerden geçtiği ile ilgili incelemeler yapılması gerektiğini belirtir. Psikolojinin metin yorumlamaları üzerindeki etkisinden bahsederken, Holland aynı zamanda beyindeki belleklerin fonksiyonlarını da açıklar; üç çeşit bellekten ilki daha önce başımızdan geçen olayların depolandığı eylemsel bellek, ikincisi eğitim süreci boyunca öğrendiklerimizin depolandığı anlamsal bellek, sonuncusu ise bir yapıtı okuma sürecinde edinilen bilgilerin depolandığı işlemsel bellektir. Bu üç bellek edebiyat incelemeleri yaparken de devreye girer (Holland 2009: 128-129). Hafızaya kayıtlı olan bütün bilgi ve deneyimler edebiyat incelemelerinde aktif hale geldiği için, hafızada kayıtlı olan olumlu-olumsuz, keyif veren-acı veren bütün depolu verinin etkisiyle okur yapıtı yorumlar. Bu nedenle, metin önemini yitirirken, metni yorumlayan bireyin psikolojik birikimi önem kazanır.

Başka önemli bir nokta ise, edebi bir eser incelerken, beyindeki sağ yarımküredeki dil merkezlerinin, normal dil kullanım sürecinde olduğundan daha fazla çalışmaya başlaması ve bu sayede şiirsel ve edebi, yoğun ve zengin bir anlam çeşitliliğinin karşımıza çıkmasıdır (Holland 2009: 205). Bir metinden tek bir anlam çıkmasının neden imkânsız olduğu ve neden okuyucuların bir eserden çeşitli anlamlar çıkardığı beyindeki işleyiş mekanizması ile bağlantılıdır. Bu durum da, okur odaklı yaklaşımın savunduğu temel unsur olan okuyucunun metin içindeki inkâr edilemez önemini gözler önüne serer. Her insanın bu biyolojik olayı kaçınılmaz olarak yaşaması, tek bir eserle ilgili bile milyonlarca anlamın ortaya çıkma olasılığını ve bu anlam zenginliği içinde metnin yeniden şekilleneceğini gösterir.

Holland, edebiyat incelemelerinde okuyucuların kendi anılarına bağlı olarak eserden birtakım beklentilerinin olduğunu ve dolayısıyla yapıtı sadece bir metin olarak görmediklerini ifade eder. Bir okuyucunun bir yapıtı incelerken üzerinde durduğu konular kendi geçmişine hatta çocukluğunda yaşadığı şeylere bağlıdır (Holland 2009: 127). Beynimizin tek amacı keyfi artırmak ve acıyı azaltmaktır, bu bağlamda her birey olaylar karşısında acı çekmemek için savunma mekanizmaları geliştirir ve aynı süreç edebiyat incelemelerinde de kendini gösterir, edebi eserler bilinçaltına sürekli olarak yeni, tuhaf ve keyif almayı engelleyecek tehdit sinyalleri verir (Holland 2009: 158-159, 162) ve bu sinyalleri etkisiz hale getirmek için birey, psikolojik olarak bir savaş içine girer. Nöropsikolojik yaklaşıma göre, insan çocukluktan gelen savunma mekanizmalarını yetişkinlik döneminde de kullanır, çünkü nöropsikolojik anlayış çocuklukta oluşumu gerçekleşmiş hücre topluluklarının yetişkin olduğumuzda da halen aktif olduğunu kabul eder. Bu sebeple, bir yapıtı incelerken de bilinçaltına yerleşmiş birikimlerden kaçmak imkânsızdır, dolayısıyla “Holland'a göre, aslında anlam ifade eden hikâye değil, bilinçaltındaki fantezilerin şekil değiştirmesiyle metinden anlam çıkaran okuyucudur “ (Robinson 2004: 156). Holland'ın bilinçaltının önemine değinmesi, Freud'un psikanalitik kuramından etkilendiğini ve bu teori doğrultusunda okuyucunun bilinçaltındaki bütün verilerin etkisini edebiyat incelemelerinde ele aldığını gösterir. Böylece, bir edebi yapıtı incelerken, keyif almayı garantilemek için çocukluktan gelen savunma mekanizmaları kullanılır ve eser buna göre değerlendirilir

(Holland 2009: 159). Bu bilgiler ışığında, çocukluğunda travmatik bir olay yaşamış bir birey, bu olayın etkisinden kurtulmak için, günlük hayatta bu olayı hatırlatacak şeylerden kaçır, ama kaçırma şansı yoksa o zaman çeşitli savunma mekanizmaları geliştirerek mutluluğunu yitirmemek için çaba sarf eder. Bu kişi çocukken yaşadığı olumsuz olayı hatırlatacak herhangi bir sahneye okuduğu edebi eserde karşılaştığında, aynı şekilde savunma mekanizmasını devreye sokacak ve o sahneyi yorumlarken öznel bir yaklaşıma sahip olacaktır. Her bireyin geliştirdiği savunma mekanizmaları kendisine özgü olacağı için aynı sahne her kişi tarafından farklı yorumlanacaktır.

Psikanalistler ve nöropsikologlar, insanların yaşamlarının başından itibaren keyif alma dürtüsü ile doyunluk peşinde koştuğunu ifade eder. Bu noktada doyunluğa ulaşmak için romanlar okunur, tiyatroya gidilir. Bir hikâyeye, şiir, film ya da oyun incelerken okuyucunun ya da seyircinin ulaşmak istediği şey dış dünyadaki gerçeklik ile iç dünyadaki ihtiyaç ve arzuları bağdaştırmaktır (Holland 2009: 169-170). İki dünya arasındaki dengeyi sağlamak, estetik açıdan keyif almak, hayal gücünü zenginleştirmek, bakış açısını genişletmek ve farklı dünyaları gözlemlemek gibi pek çok sebep insanı edebiyata yöneltir; bu yöneliş sonucu bireyin amacı her koşulda keyif almaktır, fakat edebi bir eserden keyif alabilmek için her birey kendi anılarından, arzularından, beklentilerinden yararlanarak ruhsal anlamda kendini tatmin etmeye çalışır. Her bireyin kendini tatmin etme yöntemi ruhsal durumuna göre farklılık göstereceği için bir metinden tatmin olmak için oluşturacakları anlamlar da farklı olacaktır.

Edebiyat ile karşı karşıya kaldığımızda, geçmiş yaşantılarımızdaki duygusal iniş çıkışlarımızı ve korkularımızı da yanımızda getirdiğimizi belirten Holland, edebi bir eser incelediğimizde, bu psikolojik süreç içinde, bir arayış içinde olduğumuzu ve bu arayıştan keyif aldığımızı vurgular (Holland 2009: 92, 106-107). Bu arayış sonucu okuyucu metne çeşitli anlamlar yükler ve her okuyucunun farklı bir arayışı ve psikolojik geçmişi olduğu için, hepsinin metne yüklediği anlam birbirinden farklı olacak ve metin çok boyutluluk kazanacaktır, çünkü “[f]iziksel metni kurgulayarak başlar ve okuduğumuz, duyduğumuz ya da izlediğimizden çıkardığımız anlam ve duyguları beynimizde yaratmaya devam ederiz“ (Holland 2009: 35). Holland'ın teorisi değerlendirildiğinde, ortaya çıkan sonuç, beyinde gerçekleşen bu yaratma sürecinde, metindeki kurgunun tamamen başka bir yöne gidebileceği, yazarın yarattığı dünyanın radikal bir şekilde değişebileceği, yazarın işlevini yitirip, okuyucunun etken bir biçimde öne çıkacağı ve kurgunun yeniden okuyucu tarafından yazılacağıdır.

Holland'ın bir başka tespiti ise, bir edebi metni incelerken okurun iki süreçten geçmesidir. Bunlardan ilki yapıtı dışarıdan içeriye doğru, ikincisi de içerden dışarıya doğru okuyucunun yorumluyor olmasıdır. İlk süreçte dış dünyadan, vücudumuzdan uzaklaşarak, üç boyutlu bir metne yoğunlaşırız. İkinci süreçte ise, metin içindeki insanları, olayları ve kullanılan dili inceleyip, karakterlerin iç dünyaları ve çevrenin arka planda kalmış ayrıntıları ile ilgili anlamlar çıkarmaya çalışarak tekrar dış dünyaya döneriz (Holland 2009: 42). Bu kapsamda, okuyucu odaklı yaklaşım ele alındığında, her okurun bambaşka şekilde aynı yapıtı yorumlaması üzerinde bu süreçlerin büyük bir etkisinin olduğu açıktır. Özellikle ilk süreçte, okurun kendi bedenine ve fiziksel ortamına tamamen yabancılaşması ve duyarsızlaşması, kendini kurgunun gerçekleştiği dünyaya konumlandırması ve dış dünyadaki bütün sinyallere gözlerini ve kulaklarını

kapatması, onu metne bütün dikkatini vererek odaklanmaya ve kurgunun derinliklerine dalmaya itecektir. İkinci aşamada ise, kendi ruhsal durumuna göre, karakterlerin davranışlarını, içsel çatışmalarını, diğer karakterlerle olan çelişkilerini, kullanılan kelimelerin hangi anlamlara gelebileceğini beyninde yeniden oluşturacak ve böylelikle çok anlamlılık ortaya çıkacaktır. Bütün bu tespitler ışığında, Holland'ın edebiyat incelemelerine en büyük katkısının edebiyat eleştirmenlerinin yapıtları ele alma yöntemi ile ilgili olduğu söylenebilir; Holland'ın kuramının etkisiyle, eleştirmenler “[...] okuyucuların eserde kullanılan dil ve yansıtılan toplumdan nasıl etkilendiğini ele almayı bırakmışlardır” (McCormick 1985: 836), artık önemli olan okuyucuların yapıtı nasıl ve hangi ölçüde etkilediğidir.

Holland, sosyal bilimlerle ilgili yorumlarda uzlaşmadan çok tartışma olacağını, bunun da sebebinin her yorumcunun inancı, ilkeleri ve kimliğindeki farklılıklar olduğunu söyler (Holland 2009: 270-71). Söz konusu edebiyat olduğunda ise, okurun aktif rolü ile her eser neredeyse yeniden yazılmaktadır. Holland, bir edebi eserden çıkarılabilecek farklı anlamları vurgulamak için, W. Shakespeare'in *Hamlet* yapıtından bir örnek verir. Eserde Prens Hamlet'in davranışlarının sebepleri ve sonuçlarına dair değerlendirme yaparken her okuyucunun yorumu farklıdır. Kimisi Hamlet'in intikam alamayacak kadar hassas olduğunu, kimisi Oedipus kompleksinden kaynaklı bir türlü harekete geçemediğini, kimisi aslında harekete geçtiğini iddia edebilir (Holland 2009: 175). Aynı zamanda, Hamlet adlı oyunla ilgili farklı okuyucuların değerlendirmeleri dikkate alındığında, hepsinin kendine göre önemli olan noktalar üzerinde yoğunlaştıkları görülmektedir (Holland 1975: 814). Bununla beraber, başka benzer bir durum daha meydana gelmiştir: Holland, W. Faulkner'ın “A Rose for Emily” adlı hikâyesi ile ilgili farklı okuyucuların yorumlarının kayıtlarını dinlediğinde, hepsinin tek bir kelimedenden bile çıkardıkları anlamların farklı olduğunu görmüştür. Holland'a göre, okuyucuların sadece psikolojik durumları değil, aynı zamanda cinsiyetleri, yaşları, milliyetleri, sınıfları ve eser analiz geçmişleri esere farklı yorumlar getirmelerinde etkili olmuştur (Holland 1975: 816). Bu anlamda, eser analizinde okuyucunun metnin anlamını belirlemedeki büyük payı, okurun geçmişinden bugüne getirdiği birikimle doğrudan ilgilidir. Yapılan yorumların içeriği incelendiğinde dikkat çeken unsur, okur yorumlarının okurun geçmişi ile sınırlı olmasıdır. Her okurun geçmişinde farklı izler olduğu düşünülecek olursa, bu durum bir eserle ilgili birbirinden farklı pek çok yorumun ortaya çıkacağına işaret eder.

Bir eserle ilgili herkesin aynı sonuca ulaştığı ya da aynı yorumu yapma ihtimali düşünüldüğünde, okuyucuların hayal güçlerini, yaratıcılıklarını, geçmiş yaşantılarını, bilgi ve deneyimlerini kullanmadıkları ve bunun sonucunda bakış açılarının, vizyonlarının daralacağı, olaylara ve insanlara tek ve sabit bir perspektifle bakacakları gerçeği ortaya çıkacaktır. Bu sebeple, Holland bir eser ile ilgili sabit bir değerlendirmenin yapılmasının imkânsız olduğunu ve herkesin kendi kişiliğine göre bir yapıtı değerlendireceğini şu şekilde ifade eder: Bir edebi eserle uzlaştığımda ya da bu eserde analizini yaptığım bir karakterin kimliği ile ilgili belirli bir temaya ulaştığımda, kendi özelliklerime-kendi kimliğime göre-bir sonuca varırım. Sizin için de aynı şey geçerlidir. Aksi takdirde, romanların temaları ve karakterlerin temsil ettikleri kişiliklerle

ilgili daima bir uzlaşmaya varırdık ve bunun sonucunda dile getirmesi korkunç bir söylem ortaya çıkardı (Holland 1975: 815).

Holland'ın burada altını çizdiği şey, bireyin kendi kimliğine göre, bir edebi yapıtı yorumlayacağı, istese de istemese de kendi kişiliğinden kaçamayacağıdır ve bunun sonucunda örneğin bir romanı incelerken o yapıtın vermek istediği mesaj ya da karakterlerin hangi değerleri temsil ettiği ile ilgili geliştirecekleri söylemler, okurun kişilik özellikleri ile ilgili ipuçları verecek ve pek çok yorumla karşılaşılacaktır. Bu durumun aksi varsayıldığında, ortaya tek bir doğru ve tek bir söylem çıkacağı için, yeni bakış açıları ve yaklaşımlardan yararlanılamayacaktır.

Holland'ın okur odaklı kurama yaklaşımı ele alındığında, okurun metin içindeki aktif rolünü okuyucunun psikolojik durumuna, beyninin işleyiş yapısına, bilinçaltındaki birikimlerine bağladığı açıktır. Buradan çıkan sonuç, her metnin okuyucunun ruhsal altyapısı çerçevesinde yeniden şekilleneceği ve metnin her okuyucu değerlendirmesi ile yeniden oluşum içine gireceğidir. Böylece, her bireyin iç dünyasının yansımaları edebiyat yorumlarında kendini gösterecek ve bu sayede edebi eser analizlerinde sadece metin ile ilgili farklı yorumlar değil, aynı zamanda farklı psikolojik yapılar da gözler önüne serilecektir. Buraya kadar dile getirilenlerden de anlaşılacağı üzere Holland'ın teorisi, ağırlıklı olarak bireysel bazda gerçekleşen okuma ediminde devrede olan psikolojik faktörlerin okurun okuduğu metni anlama ve yorumlamasında ne denli etkili olduğu üzerinde durur, ancak biliyoruz ki içerisinde yaşadığı topluluk ve o topluluğun kullandığı dil de bilinçaltının şekillenmesinde önemli bir rol oynar. Holland'ın kısmen göz ardı ettiği bu durumun farklı bir boyutunun Stanley Fish'in oluşturduğu okur modelinde öne çıktığını görürüz.

Stanley Fish: Bilgi Sahibi Okur

Okur odaklı teori alanında önde gelen kuramcılarından olan Stanley Fish, geleneksel okur odaklı yaklaşımı kendi bakış açısı ve özgün tezi ile bir araya getirerek bu kurama farklı bir boyut kazandırmıştır. Genel olarak, okuyucu odaklı yaklaşımla paralel olarak, bir roman ya da şiir içindeki ifadenin anlamı ile bu ifadeyi oluşturan kelimeler arasında doğrudan bir ilişki olmadığı görüşünü savunan Fish, bir cümledeki kazandığı anlamın ve verdiği mesajın okuyucunun deneyimiyle oluşacağını vurgular. Bununla beraber, bir kelimenin bir anlam ifade edip etmemesi, Fish'e göre, kitabın sayfalarındaki yazıya değil, okuyucunun aklından geçenlere bağlıdır (Fish 1970: 131, 134). Aynı cümledeki okuyucunun deneyimine göre farklı şekillerde yorumlanması okuyucunun okuma sürecindeki önemini gösterir ve metnin tek başına bir anlam ifade etmediğini, okuyucunun aktif katılımı ile bir anlam kazanacağını ortaya koyar. Bu yaklaşımla, yapıtın ve yazarın birincil pozisyonu ortadan kalkar ve okuyucuya metnin yeniden oluşmasında büyük bir görev düşer.

Fish'in yaklaşımına göre, okuma sürecinde sabit bir strateji ve tekbiçimlilik bulunmamaktadır; öyle olsaydı, tek bir eserle ilgili birbirinden çok farklı yorumlamalar ortaya çıkmaz, herkesin vardığı sonuç aynı olurdu ve kesin bir sonuca ulaşıldı, oysa ki mutlak bir doğruya ulaşmak imkânsızdır (Fish 1970: 147-148). Bu sebeple, Fish, “anlam” kelimesinin tamamen ortadan kaldırılması gerektiğini ifade eder, çünkü anlam

kelimesi beraberinde bir mesaj getirmektedir. Bir ifadeden çıkarılacak anlam okuyucunun deneyimine bağlı olduğu için, metin içinde kullanılan dilin analiz edilmesi ile varılabilecek değişmez bir doğru yoktur. “Ne anlama gelmektedir” sorusu, Fish'e göre, hiç dikkate alınmamalı, metin içinde oluşan boşluklar okuyucunun deneyimleriyle doldurulmalıdır (Fish 1970: 160-161). Bir edebi yapıtı incelerken, okuyucu eserde kullanılan dili, karakterlerin birbirleriyle, kendileriyle ya da toplumla olan çatışmalarını ve yazarın nasıl bir mesaj vermek istediğini çözmeye çalışır ve bu aşamada gözlemlendiği boşlukları kendi tecrübeleri ile doldurup, yazarın vurgulamak istediği anlamdan çok farklı anlamlar üretebilir ve metni yeniden yazabilir.

Fish, “bilgili okuyucu” tanımı ile okur kitlesini yeniden değerlendirir. Bilgili okuyucu, metnin yazıldığı dili etkin bir şekilde konuşabilen, bu dilin semantik bilgisine sahip olan ve edebi metin inceleme yetisine sahip olan kişidir. Böylece, bilgili okuyucu kitlesinin çeşitliliği, bilgili okuyucu estetiğinin çeşitliliği anlamına da gelmektedir (Fish 1970: 145-146). Fish’in okuyucuyu bu şekilde adlandırması, beraberinde birtakım soruları da getirmektedir. Sadece bilgili okuyucuların yorumları mı dikkate alınmalıdır? Metnin yazıldığı dil ve metnin içinde kullanılan akım ve temalar ile ilgili bilgisi olmayan bireylerin yorumlarına başvurmak gereksiz midir? Bu açıdan, Fish, metin yorumlama sürecine okuyucu kitlesi anlamında bir sınırlama getirerek okuyucular arasında bir kategori oluşturur ve bu ayrımın sonucunda şüphesiz bu iki grubun yorumları arasında da bir sınıflamaya gitmek kaçınılmaz olacaktır.

Fish, okuyucunun metni anlamaya, yorumlamaya çalışırken, aynı zamanda yazarın amacına ulaşma çabası içinde bulunduğunu belirtir. Yazarın amacı ile ilgili ulaşılan sonuçlar, okuyucunun okuma aktivitesine beraberinde getirdiği deneyimlerine, yaşam görüşüne, geçmişine göre değişmektedir (Fish 1976: 476). Yazarın amacı ile ilgili ortaya çıkan yorumlar, her okurun bakış açısına ve birikimlerine göre değişeceği için, yazarın amacı ile ilgili bir uzlaşmaya varmak imkânsızdır, bu sebeple yazarın vermek istediği mesaj ile ilgili pek çok tartışma olacak ve her tartışma yeni bir söylemin doğuşuna katkıda bulunacaktır. Bununla beraber, Fish okuyucunun bir metni yorumlarken, metindeki boşlukları kendi toplumunun bakış açısına ve inanışlarına göre dolduracağı görüşünü savunur ve bu noktada her toplumda o toplumun düşünce tarzını yansıtan “yorumlayıcı topluluklar” oluştuğunu iddia eder. Bu bağlamda, “[...] Fish’in okuyucusu özgür ya da tamamen öznel değildir” (De Beaugrande 1984: 550). Sadece aynı topluma mensup bireyler bir metni aynı şekilde yorumlayacak, başka toplumlar da kendilerine özgü yorumlama stratejileri geliştirip, esere farklı izler bırakacaktır. Böylece, metnin önceliği yok olacaktır, fakat bu aşamada toplumsal yorumlama konusunda sorunlar ortaya çıkacaktır (Fish 1976: 485). Toplumdan topluma yorumlamaların değişmesi, bir toplumun diğer bir toplumun yorumunu, yorumlama stratejilerini çürütmesi, farklı toplumsal değerleri karşı karşıya getirecek, eserden çok yorumcuların toplum içinde edindikleri kültürel ve sosyal birikimlerini tartışma konusu yapacaktır. Bunun sonucunda, kimin hangi kültüre, hangi topluma mensup olduğu, her okurun toplumsal değerlerinin kabul edilebilir olup olmadığı konusunda tartışmalar çıkacaktır.

Fish’in savunduğu teze göre, mutlak bir çıkarıma inanan bir okuyucu için, ortaya çıkan farklı anlamlar sadece teolojik bir hata olarak değerlendirilecektir. Böyle bir

okuyucuya göre, gerçek herkese göre ayındır ve değişmez, fakat tek bir gerçekle yetinmeyen okuyucu ise, kendi çıkaracağı farklı anlamlar ile bir metni okumayı tercih eder, bu sebeple çıkarılan anlamlardaki farklılıkların ve anlam konusundaki çatışmaların çıkması doğaldır (Fish 1980: 338). Aynı metni farklı açılardan yorumlayan iki eleştirmenin, metin içindeki aynı kelimeyi kanıt olarak görüp, farklı açılara yönelmeleri, hangisinin getirdiği yorumun doğru olduğu konusunda net bir kanıya varılmasını engeller. Bu noktada metne yönelmenin bir faydası olmayacaktır, çünkü zaten metnin kendisi onları çatışmaya sürüklemiştir; metin onların yorumlamalarının sonucu olarak, onların farklı görüşlerini kanıtlamak için kullandıkları bir kaynak olmuştur (Fish 1980: 340). Tek bir kelime bile farklı okuyucular tarafından, kendi bakış açıları doğrultusunda, farklı görüşleri ispatlamak için örnek gösteriliyorsa, bu anlam karmaşası içinde, yazarın amacına ulaşmak neredeyse mümkün değildir. Ancak, yorumcuların kullandıkları yorumlama stratejileri onlarla ilgili kültürel bir bakış açısı vereceği, toplumsal inançları, önyargıları, gelenekleri ile ilgili kanıtlar sunacağı için, yazar ve amacı ile ilgili mutlak bir gerçeğe ulaşılmassa da, okurların içinde buldukları toplum ile ilgili birtakım kanılara ulaşılabilir. Bunun sonucunda, metin analizleri toplumsal bir boyut kazanır ver her toplumun kendisine özgü değerleri tartışmaya açılır.

Fish'in üzerinde durduğu, okuyucuların geçmiş yaşantılarının etkisi ile kazandıkları “metin yorumlama stratejileri” (Fish 1980: 347) incelendiğinde, gerçeğin sosyal bir kurgudan ibaret olduğu, bir toplumun bireylerinin kendi sosyal ilişkileri, kültürel geçmişleri ile hareket ederek, başka bir toplumun yorumlama stratejilerini kabul etmeyecekleri, metni kendi toplumsal algıları ışığında yeniden yazacakları görüşü kendini gösterir. Bu nedenle, Fish bir metinle ilgili yapılacak yorum ve eleştirilerin sonsuz olmadığı görüşünü savunur, çünkü toplumsal değerler edebiyat eleştirilerinde önemli bir rol oynar (Steiner 1988: 643). Her toplumun birbirinden farklı sosyal altyapıları olduğu düşünüldüğünde, bir metin ile ilgili pek çok sosyal anlam oluşacaktır. Böylece, Fish'in belirttiği gibi, “[e]skiden saçma bulunan yorumların, şimdi kabul edilmesi ve hatta akılcı, mantıklı görülmesi kabul görme kriterlerinin değişebileceğinin kanıtıdır” (Fish 1980: 349). Bir yorumun kabul görüp görmemesi ile ilgili kriterleri kimin belirlediği dikkate alındığında, Fish'in teorisine göre, belirleyici olan toplumdur. Her toplumun kendine özgü yorumlama stratejileri olduğu kabul edildiğinde, ortaya çıkan sonuç aynı eserle ilgili birbirinden farklı pek çok yaklaşımın kendini göstereceği ve bu çeşitlilik içinde farklı yorumlara daha önceden yapılan olumsuz eleştirilerin ve önyargıların ortadan kalkacağıdır.

J. Milton'ın *Paradise Lost* adlı yapıtı ile ilgili Fish'in yaptığı tespitler de, okur odaklı yaklaşımın temel unsuru olan, her okuyucunun aynı yapıtı farklı yorumlaması özelliği ile örtüşmektedir. Fish, Milton'ın sonelerinin anlamı ile ilgili ortaya çıkan uyuşmazlıklar ve farklı görüşlerle ilgili uzlaşmaya varılamayacağını ve sonelerle ilgili hangi yorumların doğru olduğunu belirlemenin imkânsız olduğunu belirtir (Habib 2005: 733). Bir edebi eserden tek bir yorum çıkmasının imkânsızlığını, *Paradise Lost*'u inceleyen okuyucuların ulaştıkları sonuçların çeşitliliği ile açıklar: Aslında belirsizliklerle dolu olan şiir (*Paradise Lost*) değil, en azından içeriğindeki ahlaki mesaj değil; okuyucuların şiiri yorumlamalarıdır, okurların yaşadığı belirsizlik (çarpık ifadeleri) yaptıkları yorumlarda gözlemlenmektedir. Yine de *Paradise Lost* adlı eser ile

ilgili yapılabilecek tek doğru yorum, Milton'ın yapıtında yarattığı “cezp edici” ruha ulaşan ve böylece “bu deneyim sonucu bilgelige erişen” okuyucunun bu şekilde ödüllendirilmesidir (Fish 1967: 272).

Eserle ilgili birbirinden farklı yorumlar yapılması, okuyucuların anlam karmaşası ile karşılaşması, metinden net bir mesaj çıkaramamaları, çelişkili ifadeler kullanmaları, aslında yapıtın değil, okurların belirsizlik içinde olduğunun kanıtıdır. Fish, okurların bu anlam karmaşasında, metin içinde kendilerini kaybettiklerini ve eserle ilgili net bir anlama ulaşamamaları da bu süreçte edindikleri deneyim sayesinde bilgelige ulaştıklarını belirtir; elde edilen bu tecrübenin Fish tarafından okuyucunun ödüllendirilmesi olarak adlandırılması, Fish'in anlam çeşitliliğini savunduğunu ve aslında belirsizliklerle dolu görünen bu aşamanın okurun yaratıcılığına ve hayal gücüne önemli ölçüde katkıda bulunduğunu kanıtlar.

Sadece Milton'ın yapıtı ile ilgili değil, aynı zamanda W. Blake'in “The Tyger” adlı şiiri ile ilgili bir değerlendirme de yapan Fish, iki farklı eleştirmenin şiiri farklı şekilde yorumladıklarını açıklar. K. Raine adlı yorumcuya göre, kaplan açık bir biçimde kötülüğü temsil eder. Bu sonucu şiirle ilgili okuduğu birtakım ikincil kaynaklardan ve şiirin kendisinden çıkarır. Aynı zamanda şiirde geçen kuzu kelimesini de İsa'nın kendini feda edişinin sembolü olarak görür. Bu bakış açısına karşın, E.D. Hirsch adlı eleştirmen kaplanı kutsal bir varlık olarak değerlendirip, kuzuyu yermektedir. Böylece, bir edebi eserle ilgili belirli bir görüşün ortaya atılması ile o görüşü çürütecek farklı yorumlar da belirir (Fish 1980: 339-340). Blake'in şiiri ile ilgili birbirinden bu kadar zıt ve birbiriyle bu kadar çelişen iki yorumun yapılmış olması, okurların aynı metinle ilgili karşıt yorum yapmalarının çok doğal olduğunu gösterir, fakat hangisinin yorumunun doğru olduğu konusunda ortak bir sonuca varmak da mümkün değildir. Doğruluğu tespit etmek için, yazara ya da metne başvurulamaz, çünkü postmodernizm ile beraber yazar da metin de önemini yitirip, okuyucu ön plana çıkmıştır. Okuyucudan yola çıkarak doğruya ulaşmaya çalışıldığında, yine bir sonuca ulaşamaz, bunun da sebebi hepsinin birbirinden farklı yorumlamalarda bulunması ve hiçbirinin yorumunun mutlak doğru olarak değerlendirilemeyeceğidir.

Bir edebi eserle ilgili sonsuz yorum yapılamayacağını, yorumların toplumsal değerler doğrultusunda ortaya çıktığını, bu anlamda her toplumun kendi inançları doğrultusunda yorumlama stratejileri geliştirdiğini savunan Fish, Holland'ın W. Faulkner'in “A Rose for Emily” adlı hikâyesi ile ilgili yaptığı yorumlara farklı bir bakış açısı ile yaklaşır. Holland'ın hikâyeye dair “Eskimo yorumu” getirilemeyeceği görüşüne (Holland 1975: 286) karşı, Fish şu anda toplumda böyle bir yaklaşımın olmamasından ötürü hikâyenin bu şekilde değerlendirilemeyeceğini, ancak bu bakış açısına dair bir yorumlama stratejisi herhangi bir toplumda geliştirilirse, esere Eskimo yorumu da dahil her türlü yorumun getirilebileceğini iddia eder. Bu bağlamda, Freud'un kuramı, mitolojik yaklaşımlar, Hıristiyanlık öğeleri açısından ya da bölgesel, sosyolojik, dilbilimsel özellikler gibi pek çok açıdan hikâye yeniden ele alınabilir (Fish 1980: 346-347). Bu kadar farklı yaklaşımlarla aynı metin yorumlanabileceğine göre, yorum konusunda konu kısıtlaması yoktur, kısıtlama toplumsal boyutludur. Fish'in yaklaşımında her yorum toplumsal değer taşıdığı için, önemli olan bir yaklaşımın toplumda ortaya atılması ve kabul görmesidir. Ancak, bir yorumun bir toplumda kabul

edilmesi her toplumda kabul edileceği anlamına gelmemektedir; başka bir toplumda aksi bir yorum değer görüp diğer yorum eleştirilebilir.

Tek bir yoruma bağlı kalınmaması gerektiğine inanan Fish, bu görüşünü desteklemek için J. Austen'in *Pride and Prejudice* adlı romanı ile ilgili Prof. W. Booth'un yapmış olduğu yoruma atıfta bulunur. Booth, eserdeki William Collins adlı karakterle ilgili bütün okuyucuların muhakkak "alaycı yorumlara" denk geleceklerini ve kendisinin de o ana kadar alaycı bir yorum yapmayan bir okurla karşılaşmadığını iddia eder. Fish ise, şu ana kadar bu karakterle ilgili alaycı olmayan bir yorumla karşılaşmamış bir okur olmamasını ya da alaycı bir yorum yapmayan bir okuyucuya rastlamamasının aslında böyle bir okuyucu olmadığı anlamına gelmediğini söyler. Fish, profesör olan Booth'un öğrencileri arasında farklı bir yoruma sahip bir öğrenci olmamasını ise, öğrencilerin Booth'un beklentilerine göre yorumlarda bulunmaları ile açıklar. Bugüne kadar Austen'in yapıtını hiciv içerikli bulan yorumcular, eserle ilgili farklı bir yaklaşımı destekleyecek yeni bir araştırmanın, bulgunun ortaya çıkmasıyla yapıtı daha farklı bir bakış açısı ile yorumlayabilir (Fish 1980: 347). Fish'in bu yaklaşımına göre, metinler evrensel doğrular ve yorumlar içeremez, bunun sebebi, her metni farklı beklentileri ve bakış açıları olan bireylerin ve toplumların yorumlayacak olmasıdır (Wake ve Malpas 2006: 211). Fish'in teorisi, kendisinin tek bir perspektife dayalı yorumları reddettiğini, bir edebi eserle ilgili tek bir doğruya ulaşmanın mümkün olmadığına inandığını gösterir. Özellikle Booth'un öğrencileri ile ilgili yaptığı yorumda, öğrencilerin Profesörün yaklaşımının etkisi altında benzer yaklaşımlar ürettiklerini tespit etmesi, bireyin içinde bulunduğu toplumun değer yargılarından ne denli etkilendiğini ve bu bakımdan yaratıcılıktan ve yeni yaklaşımlardan ne kadar uzaklaştığını kanıtlar. Fish'in, okuyucuların yorumlarının toplumun inançlarını yansıttığı ve toplumun değerlerinden bağımsız olamayacağı görüşü de, Booth'un öğrencilerinin yaklaşımı ile bir kez daha gözlemlenmiş olur.

Fish geleneksel okur odaklı kuramdan beslenirken, aynı zamanda kendine özgü yaklaşımını da öne sürer. Herkes tarafından kabul görecektir ortak bir doğru olamayacağını, bir yapıtın içerik bağlamında hiçbir kısıtlama olmadan her türlü konu açısından ele alınabileceğini belirtirken, her topluma özgü bir bakış açısı olacağı için bireylerin ulaştıkları sonuçların kendi toplumsal kavram ve kanılarının bir yansıması olacağını ifade eder. Böylece, edebiyat metni yorumlamalarına toplumsal bir kısıtlama getirir, her toplum kendi bakış açısına göre bir edebi yapıtı yorumlayacak ve diğer toplumların aynı eserle ilgili ürettikleri farklı yaklaşımları çürütmek için kendi teorisinin doğruluğunu ispatlamaya çalışacaktır. Her toplumun aynı uygulama içinde olduğu düşünüldüğünde, "bilgili okurların" yaptıkları farklı yorumların birbiriyle mücadele içinde olacağı ve bu mücadele sonucu hiçbir yorumla ilgili net bir doğruya ulaşamayacağı açıktır, böylece birbiriyle çatışma içinde olan farklı okur yorumlamaları, edebiyat eleştirisi alanında çeşitlilik ve zenginlik sağlayacaktır.

Sonuç

Yukarıda ele alınan okur odaklı kuramların tamamı okurun edebiyat eleştirisi veya bilimi tarafından o güne kadar ihmal edildiği savından hareketle okurun da önemli olduğunu en az yazar ve yazarın yapıtı kadar araştırma nesnesi olmayı hak ettiğini,

bunun bu güne kadar göz önünde bulundurulmamış olmasını önemli bir eksiklik olarak görür. Tamamı 1970’li yılların hemen başında ortaya çıkan bu çalışmaların temel özelliği okurun konumunu öne çıkarmak için okura aşırı bir vurgu yapıyor olmalarıdır. Kuşkusuz bu tür bir bakış açısı aniden ortaya çıkmamıştır. Kaldı ki Aristoteles’in *Poetika* adlı eserinin büyük bir bölümü tragedyanın seyirci veya alımlayıcı üzerinde bıraktığı etkiye ayrılmıştır ve bu etkiyi arttırmak için edebiyat metnine veya onun yazarına düşen bir dizi kural sıralanmıştır. Rönesans sonrası yazılan poetikalarda ve 19. yüzyılın başlarında ortaya çıkmaya başlayan modern kuramlarda da okur hep göz önünde bulundurulmuştur. Ancak bu poetika ve kuramlarda okur en başından itibaren edilgen bir konumdadır. Burada sözü edilen okur odaklı kuramlarda yeni ve belirleyici olan okurun etken konumu ve metnin anlamına bulunduğu katkıdır. Okurun bu özelliğinin keşfedilmesini ortaya çıktığı dönemden bağımsız düşünmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Dönemin bilim ve felsefe anlayışı, bunların gerçeklik kavramına yaklaşımı, özne ve nesneye yönelik yeni tespit ve tanımlamaları, edebiyat kuramları alanında bu tür bir yaklaşımın ortaya çıkmasını kaçınılmaz kılmıştır. Bu yaklaşımlar bu dönemden itibaren başlayıp büyük oranda okura yönelime sebep olmuş ve konuyla ilgili birbirinden farklılık gösteren modeller ortaya çıkmıştır.

Bu modellerden üç tanesi bazı yönleriyle yukarıda incelenmiştir ve inceleme sonunda ortaya çıkan sonuç üç model arasındaki farklılıklarının hiç de yabana atılmayacak düzeyde olduğudur. Bu farklılıkların özüne inildiğinde aslında söz konusu okur odaklı yaklaşımların büyük bir bölümünün modern edebiyat kuramlarının postmodern yansımaları olduğu görülür. Modern edebiyat kuramlarının ortaya çıkışı 18. yüzyılın sonlarına rastlar ve bu kuramların ortaya çıktığı dönemin edebiyat açısından en önemli kavramı “yaratıcı” veya özgün olanı yaratan “deha” yazardır. Özgünlük, yaratıcılık ve deha gibi kavramlar ilk olarak ayrıntılı bir şekilde 1759 tarihli bir metinde (*Conjectures on Original Composition*) İngiliz Şair Edward Yung tarafından ele alınır ve daha sonra Kant’ın estetiğinin de önemli bir parçası haline gelir. Bu dönemden sonra ortaya çıkan edebiyat kuramlarının büyük bölümü yazara biçilen bu rolün etkisi altında geliştirildiklerinden yazar odaklıdır. Bu durum 19. yüzyılın hermeneutik anlayışı için geçerli olduğu kadar tarihselci kuram ve pozitivist kuramın edebiyat metnini çözümleme uğraşındaki boyutu için de geçerlidir. Buna karşın 20. yüzyıldaki ikinci bir modernist dalga, metni yazara veya yazarın gerçeklikle olan bağına indirgeyen bu kuramlara tepki olarak edebiyat metninin yazarla bağını koparma yoluna giderek, metnin estetik ve biçimsel boyutuyla ilgilenir ve diğer bütün bağlantılarını dışlar. Edebiyat yapıtının bu boyutuyla ilgilenen ve yazar yerine edebiyat yapıtının kendisini merkezi bir konuma yerleştiren formalist ve yapısalcı kuramlar 1960’lı yıllara kadar büyük oranda belirleyici hale gelirler. Bu dönemden sonra modernizmin üçüncü bir dalgası olarak nitelendirilebilecek ve daha sonra radikalleşerek modernizmin genel bir eleştirisine dönüşen postmodernist yaklaşımların etkisiyle nihayet yazar ve metinden sonra edebiyatın diğer önemli ancak o döneme kadar fazlaca dikkate alınmamış unsuru olan okur keşfedilir. Bu dönemin temel özelliği öznenin ön plana çıkması, nesnel gerçekliğin, mutlak doğrunun sorgulanması, perspektivizmin önem kazanması şeklinde özetlenebilir. Artık yaratıcı olan, anlam oluşturan seçilmiş birileri değil bireyin kendisidir, edebiyat açısından ise okurdur. Burada ortaya konan okur odaklı kuramların her biri farklı bir gelenekten besleniyor olsa da yazara ve metne anlam oluşturmada

veya okurun ortaya çıkaracağı anlamı yönlendirmede hala belli roller veriyor olsa da ortak özellikleri okura bu yeni özelliği ile yaklaşıyor olmalarıdır.

Okura odaklanan bu kuramlar bu haliyle kendilerini geleneksel yaklaşımlara karşı konumlandırır, ancak yine de her birisinin geleneksel modern kuramlarının devamı niteliğinde olduklarını, en azından onların etkisi altında gerçekleştiklerini söylemek yanlış bir değerlendirme olmaz. Örneğin okur odaklı kuramların temel metinlerinden birisini yazmış olan Hans Robert Jauss'un düşünceleri geleneksel "Hermeneutik" in 20. Yüzyıldaki yansıması olarak görülebilir, çünkü düşünceleri büyük oranda Gadamer'in felsefesinin izlerini taşır. Ya da Fransa'da özellikle Roland Barthes'ın dile getirdiği okur odaklı düşüncelerinde yapısalcı bakış açısının izleri hemen göze çarpar. Yine yukarıda ele alınan Norman Holland'ın okuru merkezi bir konuma yerleştiren çalışmalarında psikanalitik kuramın izleri hemen ilk bakışta göze çarpar. Bu durum okur odaklı edebiyat kuramını da tekil olarak kullanmamızı engelleyen bir faktör olarak karşımıza çıkmakta ve "okur odaklı kuramların" tanımlanmasını tercih etmemize neden olmaktadır. Çünkü her bir yaklaşım beslediği kuramsal geleneğin çerçevesi içerisinde kalmakta ve kuramların doğası gereği diğer okur odaklı yaklaşımın eksik veya hatalı olduğunu öne sürmektedir. Ancak burada değinilen ve değinilemeyen tüm bu okur odaklı kuramların çıkış noktaları çoğu zaman farklı da olsa günümüzün metnin ya da metnin yazarının anlam üzerindeki otoritesini kabul etmek istemeyen, yaratıcı ve anlam oluşturucu olarak tanımlanan "postmodern okur" (bkz. Becker 2011: 19) algısının oluşmasında veya şekillenmesinde büyük katkıları olduğu yadsınamaz.

Öncelikle Almanya'da ortaya çıkan ve hermeneutik ve fenomenolojinin etkisi ile gelişen alımlama kuramına bakıldığında okura yaptığı vurgu açısından öncü bir rol oynadığı görülmektedir. Ancak Iser örneğinde de görüldüğü üzere bu kuramda okur ile kastedilenin "gerçek" ya da ampirik bir okur olmadığı açıktır. Okur metnin yapısının bir parçasıdır ve metin yazar tarafından o öngörüyle yazılmıştır. Gerçek okur, okura seslenen bu yapı ve yapının içerisindeki boş alanlar tarafından harekete geçirilir ama aynı zamanda yönlendirilir. Dolayısıyla ortaya çıkan anlamda okur etken bir görev üstlenmekle beraber metnin yönlendirici özelliği de göz önünde bulundurulur. Iser'in yaklaşımı bu yönüyle gerek Fish'in gerekse Holland'ın çalışmalarında sözü edilen ampirik okurdan ayrılır. Iser bu okur modeline yönelmesini, gerçek okura yönelik her türlü modellemenin bizi ister istemez kurgusal bir okura götüreceği kaygısıyla açıklar. Diğer bir kaygısı ise bu tür modellemelerin anlam sınırlandırmalarına veya keyfi yorumlara yol açabileceğidir. Iser'e göre, örneğin metnin okur ile etkileşiminden ortaya çıkan anlamı okurun psikolojisinden hareketle açıklamak okuma sürecini sınırlamaktan öteye gitmeyecektir (Iser 1994a: 39). Oysa psikolojik veya psikanalitik kuramdan hareketle okur odaklı bir model geliştiren Norman Holland bu konuda tamamen tersi bir düşünceyi savunur ve bir metinle ilgili her türlü yorumun ortaya çıkmasının kaçınılmaz olduğunu ifade eder. Burada sınırlayıcı olan tek şey bireysel okurun geçmiş yaşantısı, bilgisi ve birikimidir. Öyleyse, bunun ötesinde anlamayı ve okur yorumunu sınırlayacak herhangi bir unsur var mıdır ya da olmalı mıdır? Holland'a göre vardır ve olmalıdır; örneğin "A Rose for Emily" adlı hikâyeye getirilen farklı yorumları normal karşılayıp desteklese de, *5 Readers Reading* adlı yapıtında, hikâyede Emily adlı karakterin babası ile olan tablosunda, karakterlerin bir okuyucu tarafından Eskimo olarak

yorumlanmasının pek mümkün olmadığını ifade eder, çünkü toplumda yerleşmiş bir dil yapısı bulunur ve bu edebi eserden çıkarılabilecek anlamlar bir bakıma toplumun dil yapısı ve bakış açısı ile biraz da olsa örtüşmelidir (Holland 1975, 286). Bu anlamda, Holland ilk defa okurların yorumlarına bir kısıtlama getirir. Her ne kadar okuyucunun psikolojik durumuna göre farklı bakış açılarının çıkabileceğini belirtse de, bu noktada eserle ilgili yorumların aynı zamanda toplumsal açıdan da kabul görmesi gerektiğini vurgular, fakat Holland'ın vardığı bu sonuç farklı değerlendirmelere, anlam çeşitliliğine karşı çıktığı anlamına gelmez; kastettiği şey her yorumun her zaman herkes tarafından kolaylıkla kabul edilemeyeceğidir. Ele alınan yaklaşımlar içerisinde okurun geleneksel konumuna yönelik en kökten eleştiri hiç kuşkusuz Stanley Fish'ten gelir. Fish kuramını kısmen üretici-dönüşümsel dilbilgisi (transformational-generative grammar) kuramından hareketle geliştirir. Fish, edebiyatın asıl öznesinin okur olduğunu dolayısıyla edebiyata dair araştırma ve çözümlenmelerin odağında yer alanın da okur olması gerektiğini savunur. Dolayısıyla o güne kadar edebiyat metnine yönelik analiz ve yorumlamalarda sorulan soruların da değiştirilmesi gerektiğini, örneğin “bu cümle ne anlama geliyor?” sorusunun “bu cümle okura ne yapar?” sorusuyla yer değiştirmesi, dolayısıyla o cümlenin okurun zihninde harekete geçireceği şeye odaklanmak gerektiğini savunur. Bu nedenle de analiz kavramını kullanmak istemez, çünkü anlama metni okuma anında satır satır gerçekleşen bir süreçtir. Ancak Fish'in sözünü ettiği okur tam da Iser'in sözünü ettiği ve kurgusal olmakla itham ettiği ideal okura yakındır. Bilgili veya bilgi sahibi okur olarak tanımlanabilecek bu okur modeli dil ve edebiyat bilgisi açısından oldukça yetkindir. Bu özelliklere sahip okurun edebiyat metnine getireceği her türlü yorum Fish tarafından doğru kabul edilebilir veya doğru olarak nitelenir. Bu bakış açısına sahip bir yaklaşım doğal olarak öznellik suçlamasıyla karşı karşıya kalacaktır. Fish burada yorumu veya anlamı okur açısından sınırlamak, keyfiliği ortadan kaldırmak için 1980'li yıllarda kaleme aldığı çalışmalarında bir çözüm üretir ve edebiyat metnine getirilecek yorumlarda tek kıstasın okur tarafından getirilen o yorumun okurun içerisinde yaşadığı toplum tarafından kabul edilmesi veya kabul görmesi olduğunu dile getirir. Örneğin yukarıda Holland'ın dile getirdiği Eskimo örneği herhangi bir toplum içerisindeki bir okur tarafından dile getiriliyor ve aynı gelenekten beslendiği o toplum içerisinde tepki görmediği gibi taraftar da buluyorsa söz konusu yorumun doğru kabul edilmesi gerektiğini savunur.

Görüldüğü gibi okur odaklı kuramlar büyük oranda geldikleri farklı geleneklerin özelliklerini taşıdıklarından, genel olarak o geleneğin okuru öne çıkaran yeni yorumları niteliğindedir. Ancak her bir kuram ilk ortaya çıktığı 70'li yıllardaki temel düşüncelerini de geçen zaman içerisinde revize etmek, gelen eleştirileri göz önünde bulundurarak gözden geçirmek ve bazı sınırlamalar getirmek zorunda kalarak daha sağlıklı bir zemine oturtma ihtiyacı duymuşlardır. Günümüzde okura yönelik bu aşırı vurgu büyük oranda ortadan kalkmış olmakla beraber, bu kuramlar sayesinde yazar ve metnin yanı sıra okur da en az onlar kadar edebiyat ile ilgili çalışmaların, hatta edebiyat tarihinin doğal ancak etken bir parçası olarak kabul görmeye başlamıştır. Bu kuramların bize öğrettiği diğer önemli bir unsur ise farklı okuma biçimlerinin ve okur tiplerinin varlığı ve bu okurların okuduğu bir metinden çıkaracağı anlamın ne tamamen yazarın ne de onun yazdığı metnin kontrolünde olduğudur. Her ne kadar burada değinilen üç yaklaşımın da gerçek veya somut okur ile olan bağı kısmen sorunlu ise de günümüzde edebiyat veya genel

olarak iletişimi konu edinen pek çok çalışmada bu kuramlardan hareketle doğrudan gerçek okura yönelme olduğu da gözlemlenebilmektedir.

Kaynakça

- Aust, Hugo** (1983): *Lesen. Überlegungen zum sprachlichen Verstehen*. Tübingen: Niemeyer.
- Becker, Eve Marie** (2011): Antike Textsammlungen in Konstruktion und Dekonstruktion. Eine Darstellung aus neutestamentlicher Sicht. İçinde: E.M Becker / S. Scholz (ed.): *Kanon in Konstruktion und Dekonstruktion: Kanonisierungsprozesse religiöser Texte von der Antike bis zur Gegenwart. Ein Handbuch*. Berlin/New York: Walter de Gruyter, s. 1-29.
- Dablé, Nadine** (2012): *Leerstellen transmedial. Auslassungsphänomene als narrative Strategie in Film und Fernsehen*. Bielefeld: Transcript.
- De Beaugrande, Robert** (1984): Writer, reader, critic: Comparing critical theories as discourse. *College English*, 46 (6), s. 533-559.
- Fish, Stanley** (1970): Literature in the reader: Affective stylistics. *New Literary History*, 2(1), 123-162. <http://www.jstor.org/stable/468593> (Erişim: 15.03.2017).
- Fish, Stanley** (1976): Interpreting the 'Variorum'. *Critical Inquiry*, 2(3), 465-485. <http://links.jstor.org/sici?sici=0093-1896%28197621%292%3A3%3C465%3AIT%22%3E2.0.CO%3B2-Y> (Erişim: 15.03.2017).
- Fish, Stanley** (1980): *Is there a text in this class?: The authority of interpretive communities*. Harvard University Press.
- Habib, M.A.R** (2005): *A History of Literary Criticism: From Plato to the Present*. Oxford: Blackwell.
- Holland, Norman** (1975): *5 readers reading*. New Haven: Yale University Press.
- Holland, Norman** (1975): Unity identity text self. *Publications of the Modern Language Association of America*, 90 (5), 813-822. <http://www.jstor.org/stable/461467> (Erişim: 15.03.2017).
- Holland, Norman** (1990): *Holland's guide to psychoanalytic psychology and literature-and-psychology*. Oxford: Oxford University Press.
- Holland, Norman** (2009): *Literature and the brain*. Florida: PsyArt Foundation.
- Iser, Wolfgang** (1994a): *Der Akt des Lesens. Theorie ästhetischer Wirkung*, 4. Auflage, München: Wilhelm Fink Verlag.
- Iser, Wolfgang** (1979a): 'Die Appellstruktur der Texte'. İçinde: Rainer Warning (ed.), *Rezeptionsästhetik. Theorie und Praxis*, Münih, s. 228-252.
- Iser, Wolfgang** (1979b): 'Der Lesevorgang: Eine phänomenologische Perspektive'. İçinde: Rainer Warning (ed.), *Rezeptionsästhetik. Theorie und Praxis*, München, s. 253-276.
- Iser, Wolfgang** (1994b): *Der implizite Leser. Kommunikationsformen des Romans von Bunyan bis Beckett*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Jauss, Hans Robert** (1976): *Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft. Rezeptionsästhetik: Theorie und Praxis*, München: Wilhelm Fink Verlag.
- Lid, R. W., ve Handler, Philip** (1975): Radical chic and the liberation of the reader. Theory into practice. Taylor & Francis, 14 (3), 149-155. <http://www.jstor.org/stable/1475662> (Erişim: 22.03.2017)
- McCormick, Kathleen** (1985): Theory in the reader: Bleich, Holland, and beyond. *College English*, 47(8), 836-850. <http://www.jstor.org/stable/376620> (Erişim: 21.03.2017)

- Nisslmüller, Thomas** (1995): *Rezeptionsästhetik und Bibellese. Wolfgang Isters Lese-Theorie als Paradigma für die Rezeption biblischer Texte*, (Theorie und Forschung 375; Theologie und Philosophie 25), Regensburg: Roderer Verlag
- Robinson, Jenefer** (2004): The art of distancing: How formal devices manage our emotional responses to literature. *The Journal of aesthetics and art criticism*, 62(2), 153-162. <http://www.jstor.org/stable/1559199> (Erişim: 20.03.2017)
- Sartre, Jean Paul** (1948): *Qu'est-ce que la littérature?*, Paris: Gallimard.
- Schwenne, Marion** (2013): *Was ist engagierte Literatur? Jean-Paul Sartres Theorie des literarischen Engagements*, Hamburg: Diplomico Verlag.
- Steiner, Linda** (1988): The role of readers in reporting texts. *Journalism Quarterly*, 65(3), s. 642-647.
- Wake, Paul, ve Malpas, Simon** (2006): *The Routledge companion to critical theory*. New York: Routledge.
- Willenberg, Heiner** (1978): *Zur Psychologie literarischen Lesens. Wahrnehmung Sprache und Gefühle*. Paderborn.